

Els goigs de la Mare de Déu de l'Olivar d'Alaquàs. Imatge, poesia i música al servei de la devoció mariana

Els *goigs* –o *gojos*, com més habitual és dir ara¹, composicions poètiques destinades de primer antuvi exclusivament a la lloança dels set goigs terrenal de la Mare de Déu, foren conseqüència del gran fervor marià que brollà a l'occident cristià entorn les darreries de l'onzena centúria, en l'afermament del qual, ja al segle següent, van ésser fonamentals els sermons de Bernat de Clairvaux, principalment el titulat *De aqueductu*, on el cistercenc definí la Mare de Déu com a la mediadora ideal entre els hòmens i Crist:

«[...] tan gran aqueducte [...] sobrepassàs el cel i pogués arribar a aquella vivíssima font de les aigües que està sobre el cel [...] Com arribà el nostre aqueducte a aquella font tan sublim? [...] segons està escrit, l'oració del just penetra al cel [...] Qui serà just, si no ho és Maria, de qui nasqué per a nosaltres el sol de justícia? [...] qualsevulla cosa disposes oferir, recorda encomanar-ho a Maria perquè torne la gràcia pel mateix canal per on anà al dador de la gràcia [...] allò que desitges oferir procura dipositar-ho en les mans de Maria [...] a fi que siga ofert al Senyor sense que en tinga repulsa [...]»²

¹ Francesc Almarche ja constatà i censurà el referit canvi a començaments de la dinovena centúria; ALMARCHE VÁZQUEZ, F[rancesc]: *Goigs valencians, sigles XV al XIX*. València, 1917, pp. 165-167.

² DÍAZ RAMOS, Gregorio: *Obras completas de San Bernardo*. Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1953, pp. 739, 750 (traducció al valencià de l'autor de l'article).

Vid. SARTOR, Danilo M., OSM: *Las fiestas de la Virgen. Notas históricas y litúrgicas para una celebración participada*. Madrid, Publicaciones Claretianas, [1990].

Aquell esclat de devoció propicià la presència de la Mare de Déu a temples, santuaris –molts en foren construïts davall la seua titularitat–³ i en la imatge⁴. També en la literatura i la lírica: col·leccions de miracles i llegendes de troballes d'imatges, certàments poètics dedicats a la Mare de Déu, cançons litúrgiques i paralitúrgiques recollides en cançoners –el del *Llibre Vermell* de Montserrat n'és una bona mostra–,⁵ foren abundants.

No obstant això, la conformació dels *goigs* com a gènere poètic i cançonístic genuí de la literatura en llengua catalana fou més lent.⁶ Començaren essent, a imitació dels *gaudia* llatins,⁷ composicions cultes en diverses llengües romances –sobretot en provençal– i formes poètiques varies –la *dansa* i la *ballada*– fetes pels trobadors com a traslació del tema de l'amor cortés vers la lloança de la Mare de Déu,⁸ condicionats també per la persecució religiosa i la represió intel·lectual motivades a ran la croada contra els albigesos. Un bon exemple en són les *Cantigas de Santa Maria* d'Alfons X el Savi, de mitjan segle XIII, un conjunt de 427 composicions en llengua gallegoportuguesa, derivades de les *cantigas d'amigo*, que relaten miracles de la Mare de Déu,

³ Cf. CHRISTIAN, William A.: «De los santos a María: panorama de las devociones a santuarios españoles desde el principio de la Edad Media hasta nuestros días», *Temas de antropología española*. Madrid, Akal, 1976, pp. 49-103; GIL DESCO, Manuel: «Santuarios marianos en el País Valenciano: cronología, tipología y función de los hallazgos y donaciones de imágenes». *Santuaris, ermites i eremites / Santuarios, ermitas y eremitas, Monografías*, núm. 1, Castelló, Centre d'Estudis de la Plana, 1986, pp. 119-128.

⁴ Quant al desenvolupament de la imatge mariana *vid.* GOLD, Penny Schine: *The Lady and the Virgin: Image, Attitude and Experience in Twelfth Century France*. Chicago, University of Chicago Press, 1985.

⁵ *Vid.* GÓMEZ MUNTANÉ, María [del] Carmen: *El Llibre Vermell de Montserrat. Cantos y danzas*. Sant Cugat del Vallès, Amelia Romero, [1990].

⁶ Cf. DE RIQUER, Martí (dir.): *Història de la literatura catalana. Part Moderna*, Volum V. Barcelona, Ariel, 1993, p. 255.

Per a l'evolució dels *goigs* a València *vid.* GOMIS CORELL, Joan Carles: *Els gojos a Sant Vicent Ferrer, d'Algímia d'Alfara*. Algímia d'Alfara, Ajuntament d'Algímia d'Alfara, 2000, pp. 5-10.

⁷ El nom del gènere prové de l'himne compost per sant Thomas Becket (1117 o 1118-1170), arquebisbe de Canterbury, que comença: "*Gaude, Virgo, Mater Christi / quae per aurem concepisti [...]*". La imprecació procedís de la salutació de l'arcàngel Gabriel a la Verge Maria quan se li aparegué a sa casa de Natzaret i li anuncià que engendraria el fill de Déu (Lc 1, 28): "*Gaude, (Alegra't, plena de gràcia [...])*".

El *tractus II* de la *Missa comune Beatae Mariae Virginis (Graduale triplex)*. Paris-Tournai, Abbaye Saint-Pierre de Solesmes, Desclée, 1979, pp. 418-419) fa referència a aquest passatge evangèlic, i comença amb la mateixa imprecació: "*Gaude María Virgo, cunctas haéreses sola intere místi [...]*".

Sobre el gènere poètic dels *gaudia* i el seu conreu *vid.* LE GENTIL, Pierre: *La poésie lyrique espagnole et portugaise à la fin du moyen âge. I. Les thèmes et les genres*. Rennes, 1949, livre V, pp. 297-424; MÂLE, Emile: *L'art religieux de la fin de moyen âge en France*. Paris, 1949, pp. 118-121.

⁸ *Vid.* GALMÉS DE FUENTES, Álvaro: *El amor cortés en la lírica árabe y en la lírica provenzal*. Madrid, Cátedra, 1996. Sobre la música dels trobadors *vid.* BECK, Jean: *La musique des troubadours. Étude critique*. Genève, Slatkine Reprints, 1976. Reimpresión de l'édition de Paris, 1910.

enalteixen diverses festivitats marianes i lloen els principals moments de la seua vida: l'adoració dels Reis –*cantiga* núm. 424–, la resurrecció i l'ascensió de Crist –*cantigas* nùms. 425, 426– i la vinguda de l'Esperit Sant –*cantiga* núm. 427–, és a dir, quatre del set goigs terrenals de la Mare de Déu.⁹ També se'ls dedicaren retaules, com ara el de l'església d'Abella de la Conca, pintat per Pere Serra al voltant del 1375,¹⁰ el retaule major del monestir de Santes Creus, també de Serra en col·laboració amb Guerau Gener i Lluís Borrassà,¹¹ i el de Pere Nicolau, del 1404, per a l'església de Sarrió.¹²

Aquestes representacions dels goigs continuaren tractant-se, tant pictòricament com escultòrica, fins al XVIIIè segle, principalment als retaules dedicats a la Mare de Déu del Roser, veneració fomentada pels dominics. No ha d'estranyar, per tant, que uns dels primers *goigs* valencians siguen els dedicats a dita invocació mariana, i que tradicionalment se'n considere sant Vicent Ferrer l'autor, encara que en alguna ocasió han estat atribuïts al seu germà, fra Bonifaci.¹³ Daten de les darrerries del segle XIV, i encara continuen cantant-se actualment a diversos pobles valencians amb una melodia pròpia i antiga.¹⁴

⁹ Alfonso X, el Sabio (Walter Mettmann, ed.): *Cantigas de Santa María (Cantigas 261 a 427) III*. Madrid, Castalia, 1989, pp. 353-362.

Unes altres mostres de poesia lírica castellana sobre el tema dels goigs de la Mare de Déu hi ha a l'arcipreste d'Hita, al *Cancionero de Baena*, a l'obra de Fernán Pérez de Guzmán i a la del marquès de Santillana.

¹⁰ Sobre Pere Serra i la seua obra *vid.* ALCOY I PEDRÓS, Rosa: «El taller dels Serra», *L'art gòtic a Catalunya. Pintura I. De l'inici a l'italianisme*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2005, pp. 254-272

¹¹ RUIZ I QUESADA, Francesc: «L'evolució del retaule», *L'art gòtic a Catalunya. Pintura II. El corrent internacional*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2005, pp. 44-45.

¹² BENITO DOMÉNECH, Fernando (dir.): *Museu de Belles Arts de València. Obra selecta*. València, Generalitat Valenciana, 2003, pp. 26-27; COMPANY, Ximo: *Museo de Bellas Artes San Pío V. Obras maestras*. [València], Murta, Ediciones Graficuatre, 1995, pp. 20-21.

¹³ [Sant Vicent Ferrer]: *GOIGS DE LA VERGE MARIA DEL ROSER. / Composts per lo Pare Sant Vicent Ferrer* [text a tres columnes, *oratio* final en llatí] [A la fi] VALENCIA: IMPRENTA DE LABORDA [s. a.: 1750-1775].

Universitat de València, Biblioteca General i Històrica: [ORELLANA, Marcos Antonio de]: *Gozos de Nuestra Señora con varias Ynvocaciones*, full núm. 50.

[Sant Vicent Ferrer]: *GOIGS DE LA VERGE MARIA DEL ROSER. / Composts per lo Pare Sant Vicent Ferrer* [text a tres columnes, *oratio* final en llatí] [s. II., s. i., s. a.: València, impremta de Laborda, 1750-1775].

Universitat de València, Biblioteca General i Històrica: [*Gozos de Santos y Santas*], full núm. 147.

ALMARCHE VÁZQUEZ, F.: *Goigs valencians...*, pp. 141-144; BLASCO, Ricard: *Goigs valencians*. València, Gorg, 1974, pp. 30-31, 126-127; GENOVÉS Y OLMOS, Eduardo: *Catàlech de obres impreses en llengua valenciana, vol. III. Desde 1881 fins 1910*. València, Manuel Pau, 1911 [Valencia, Librerías París-Valencia, 1993], pp. 195-196; RIBELLES COMÍN, José: *Bibliografía de la lengua valenciana. Tomo II (Siglo XVI)*. Madrid, 1929 [Nendeln/Liechtenstein, Kraus-Thomson, 1969], pp. 49-68, 207-209; SERRANO MORALES, José Enrique: *Reseña histórica en forma de diccionario de las imprentas que han existido en Valencia desde la introducción del arte topográfico en España hasta el año 1898, con noticias bio-bibliográficas de los principales impresores*. Valencia, F. Doménech, 1898-99 [Valencia, Librerías París-Valencia, 1987], pp. 495-496.

GOIGS DE LA VERGE MARIA DEL ROSER.

Compòsts per lo Pare Sant Vicent Ferrer.

50

Vostres gòigs ab gran plaer
cantarem, Vèrge Maria;
puix la vòstra Senyoria
es la Vèrge del Roser.

Den plantá dins vos, Senyora,
el Roser molt excelent,
quant vos feu mereixedora
de concèbre'l purament:
donant fe al Misajer,
que del cèl vos trametia
Deu lo Pare, que volia
foscu Mare del Roser.

Del sant ventre produïda
la Planta del Roser vèrt,
fonc de Angels circuida,
y servida ab gran concèrt:
y restá pur y sancer
vostre còs ab alegria,
quant parís en la establia
al celestíal Roser.

Quant los Reys devòts sentiren

del Roser la gran olor,
ab lo estèl ensemps partiren
per adorar lo Senyor:
y trovaren ser lo ver
de Balám la profecia,
tenint vòstra Senyoria
en los braços lo Roser.

Gran delit vos presentaba
vòstron Fill resucitat,
ab cinc ròses que portaba
en les mans, pèus y costat:
per les quals lo llucifer,
qui dels sants lo infèrn umplia,
fonc robat en aquest dia,
que flori lo sant Roser.

Reparada la gran èrra
de Adám, per mòrt molt cruèl,
trasplantat fonc de la terra
el Roser dalt en lo cèl:
y pujant ab gran poder,
lo partir no us entristia,
contemplant, Deu com rebia

ab gran gòig lo sant Roser.

No fonc de menor estima
el gòig del Esperit Sant,
quant vingué del alta cima
en vòstre Colègi sant:
y regá lo sant planter,
que lo gran Deu elegia;
per estar en compaña
del celestíal Roser.

Vòstra vida ya acabada,
lo major gòig que sentís,
quant à Deu fos presentada
triumfant en lo paradís:
y Senyora os volgué fer
del gran hòrt que poseia,
colocantvos, com debia,
à la sombra del Roser.

Puix mostrau vòstron poder
sent miracles cada dia;
preservau, Vèrge Maria,
los Confrades del Roser.
Vòstres gòigs, &c.

ÿ. Ora pro nobis Sancta Dei Génitrix.

ñ. Ut digni efficiamur promissionibus Christi.

OREMUS.

Supplicationem servorum tuorum Deus miserator exaudi: ut qui in societate sanctissimi Rosarii Dei Genitricis Virginis Mariæ congregamur, ejus intercessionibus à te de instantibus periculis eruanur. Per Christum Dóminum nostrum. ñ. Amen.

VALENCIA: IMPRENTA DE LABORDA.

Això no obstant, els primer *goigs* valencians dels quals hi ha notícia són *Los goigs de la Verge Maria beneïta, Mare de Déu sacratíssima, que són los terrenals*.¹⁵ Daten de final del segle XIII o principi de la centúria següent, i demostren l'origen exclusivament marià d'aquestes composicions líriques per semblança amb els *gaudia* llatins.

A més de la Mare de Déu del Roser, també el cult a la Puríssima Concepció, arrelat a València des del segle XIII a partir –segons algunes tradicions– dels escrits i les classes universitàries del màrtir Pere Pasqual en defensa d'aquesta creença,¹⁶ tingué una destacada importància en la veneració mariana mitjançant la poesia a l'antic regne. De fet, la composició lírica considerada la primera mostra d'una justa poètica als territoris de la Corona d'Aragó, datada en l'època d'Alfons el Benigne (1327-1336), celebra aquest privilegi –dogma, des del 1854– marià:¹⁷

«Vaixell sagrat	d'on pres carn i figura,
figura d'om	le Deus qui us figura,
figura'l cors	ez aysí l'apura,
apura'l tant	que us fech de pecat pura.
Si co'l soleylls	le clos veyre trespasa
e gens no'l romp	ney dexa colp ne'l maca
aysí fonch nats,	Verges, sens nulla taca,
cel vostre cors	qui tot lo món abraza».

Com informa José Ribelles Comín (*Bibliografía de la lengua valenciana. Tomo II*, p. 466, la primera estampació coneguda d'aquests *goigs* data del 1535. Forma part del llibre titulat *Trellat summàriament fet de la bulla o confraria del Psalteri o Roser e cobles a lahor e glòria de la sacratíssima e intemerada Verge Maria del Roser*. Sabem, però, que el 1487 ja se n'havia fet l'edició príncep a la ciutat de València.

¹⁴ Cf. SEGÚI, Salvador: *Cancionero alicantino*. [València], Instituto de Estudios Alicantino / Diputación Provincial de Alicante / Editorial Piles, [1978], p. 44; SEGÚI, Salvador: *Cancionero musical de la provincia de Valencia*. Valencia, Institución Alfonso el Magnánimo / Diputación Provincial de Valencia, 1980, pp. 850-851.

¹⁵ BOIX, Vicente: *Historia de la Ciudad y Reino de Valencia*. Valencia, Benito Monfort, 1845 [Valencia, Albatros Ediciones, 1988], vol. I, pp. 501-504; PASTOR FUSTER, Justo: *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días, con adiciones y enmiendas a la de don Vicente Ximeno. Tomo I. Contiene los autores hasta el año 1700*. Valencia, Imprenta y librería de José Ximeno, 1986 [Valencia, Librerías París-Valencia, 1980], pp. 292-293.

Cf. BLASCO, Ricard: *Goigs valencians*, pp. 6-7, 27-28, 126.

¹⁶ Vid. COLOMBO, Felipe: *Resumen de la vida del glorioso mártir San Pedro Pasqual de Valencia [...] de nuevo añadido por Iván Bautista Merega*. Valencia, Imprenta de Francisco Mestre, 1704 [Valencia, Librerías París-Valencia, 1979].

¹⁷ Vid. FERRANCO FRANCÉS, Antoni: *Els certàmens poètics valencians*. València, Institut de Literatura i Estudis Filològics / Institució Alfons el Magnànim / Diputació de València, 1983, pp. 69-73.

El 1394, des de València, el rei Joan II decretà que es celebràs festa a la Puríssima Concepció en tots els territoris de la Corona d'Aragó, desterrant-ne aquells que s'oposaren. Tanmateix, la polèmica entre maculistes, encapçalats pels dominics,¹⁸ i immaculistes, capitanejats pels franciscans, continuà al llarg de la quinzena centúria i es perllongà fins a la dissetena. Aquesta situació tingué com a conseqüència un gran desenvolupament del cult marià a l'arxidiòcesi de València, i la convocatòria de diversos certàmens poètics en llaor de la Concepció de Nostra Dona des del de l'any 1440 fins al del 1665.¹⁹

Però va ésser als *goigs* on més clarament s'expressà el fervor immaculista valencià. L'any 1525, a la ciutat de València, l'impressor Joan Jofré estampava *Los goigs de la gloriosa Mare de Déu de la Concepció*, obra del notari Pere Vilaspinosa, la introducció dels quals resumeix clarament i senzilla el concepte teològic del dogma:

«Ab eterno preeleta
mare del verb divinal,
tostemps fos pura y neta
de peccat original».²⁰

Fon justament en aquest període, a començament del segle XVI, que la tradició gogística valenciana s'hi constituí definitivament i plena. Va ésser –per marcar un punt precís– quan el notari Miquel Ortigues dedicà als sants metges Cosme i Damià una composició escrita en la forma de la *dansa* provençal –la que, per derivació de la poesia trobadoresca, s'emprava generalment

¹⁸ Hi hagué, però, alguns dominics destacats que defensaren la Immaculada Concepció, com ara sant Lluís Bertran. Vid. ANTIST, Vicente Justiniano: *Addiciones del padre maestro fray Vicente Justiniano Antist de la orden de Predicadores a la historia del santo fray Luys Bertrán*. Valencia, Pedro Patricio [Mey], 1593, p. 44.

¹⁹ FERRANDO FRANCÉS, Antoni: *Els certàmens poètics valencians*, pp. 105 i ss.

²⁰ [VILASPINOSA, Pere]: *Los goigs de la gloriosa Mare de Déu de la Concepció, los qual se cantan en la Encarnació*. [1 fulla, en quart. Gravat que representa la Mare de Déu de peu, amb les mans juntes en actitud d'oració, voltada pels símbols de les *Lletanies Lauretanes*; Déu Pare, a la part superior. Text a dues columnes, lletra gòtica]; s. II., s. i., s. a (València, Joan Jofré, 1525).

Cf. RIBELLES COMÍN, José: *Bibliografía de la lengua valenciana*. Madrid, Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, 1920 [València, Diputación de Valencia, 2001] [tom I], pp. 599-600.

Aquesta composició, per la seua transcència i antigor, fon presentada davant la Santa Seu com a prova de fervor immaculista per a recolzar la declaració del dogma de la Immaculada Concepció.

Los goigs de la gloriosa mare
 de Deu de la Concepció: los quals se cantan
 en la Encarnació.

¶ Ab eterno prece: eta
 mare del verb diuinal
 tostemps fos pura y neta
 de peccat original.

¶ Perço fos tostemps perfecta
 purx del pa celestial
 foreu pasta pura y neta
 del peccat original.

¶ Dins lo vostre elet ventre
 se mesclaren les farines
 luna vostra daquest centre
 ab la tra de les diuines:

¶ En instant foren mesclades
 son perfect lo pa santissim
 y donas tenint rancades
 les portes del som purissim

Pere Vilaspinosa: *Los goigs de la gloriosa Mare de Déu de la Concepció, los quals se cantan en la Encarnació.*
 Aquesta estampació, conservada a la Universitat de València, no duu peu d'impremta ni data d'estampació. Seria
 estampada a la ciutat de València, al voltant del 1540.

per lloar els goigs de la Mare de Déu–, el títol de la qual encapçalà per primera vegada, tot i no ser una composició mariana, amb la paraula *goigs*.²¹

La forma de la *dansa* es convertí, per consegüent, en la forma dels *goigs*, definitivament transformats en una lloança lírica a qualsevol personatge sagrat, no sols a la Mare de Déu. Si l'escola lírica castellana dels segles XIV i XV, hereua de la gallego-portuguesa, s'apartà de la senzillesa compositiva de les *cantigas* i prduí una poesia altament sofisticada, en la valenciana perdé importància *la literatura de cort* i, a més –també a causa– de l'aparició d'escriptors sorgits de les classes mitjanes ciutadanes –com ara el propi Miquel Ortigues–, es produí una reorientació temàtica vers assumptes més propers a la ideologia d'aquelles classes, com ara la misogínia –enfront de la *fina amor* cortesana– i, sobretot, la pietat religiosa, per tal com les classes ciutadanes hi veien una manera d'afermar llurs sentiments devocionals i exaltar la identitat col·lectiva on s'integraven –gremis, confraries, parròquies, etc.–.²² També perquè, porducte de la reacció contra la nova poesia cortesana de distracció i esbargiment de la noblesa, aquella literatura devocional seguí conreant els temes i els gèneres tradicionals²³.

A partir d'aquest moment que els *goigs* es consolidaren com a gènere poèticomusical clarament definit i, sobretot, quan començaren a estampar-se –ja a partir de mitjan de la dissetena centúria– als fulls esdevinguts tradicionals –amb el títol de la composició i la imatge encapçalant-lo, el text poètic distribuït en dues o tres columnes, l'*oratio* final baix i tot emmarcat per una orla–,

²¹ [ORTIGUES, Miquel]: *Los goigs dels glorio / sos metges*, [s. ll. (València), s. i. (Joan Jofré)], 1519. Universitat de València, Biblioteca General i Històrica.

ALMARCHE VÁZQUEZ, F[rancesc]: *Goigs valencians...*, pp. 165-167; BLASCO, Ricard: *Goigs valencians*, pp. 59-60, 133; GENOVÉS Y OLMOS, Eduardo: *Catàlech de les obres impreses en llengua valenciana, I. Desde 1474 fins 1700*. València, Manuel Pau, 1911 [València, Librerías París-Valencia, 1993], pp. 88-90; RIBELLES COMÍN, José: *Bibliografía de la lengua valenciana. Tomo II...*, pp. 39-40.

Potser aquest goigs foren composts per tal de celebrar la renovació de la capella de la seu de València dedicada a aquest sants i a sant Domènec –actualment dedicada, però, a santa Caterina–. Entre el 1405 i el 1407, Guerau Gener i Golçal Peris pintaren el retaule d'aquesta capella amb els tres sants titulars (SANCHIS Y SIVERA, José: *La catedral de Valencia. Guía histórica y artística*. Valencia, Francisco Vives y Mora, 1909, pp. 321-322; cf. RUIZ I QUESADA, Francesc: «Guerau Gener», *L'art gòtic a Catalunya. Pintura II...*, p. 84). Cent anys després, el 1506, es pagava a Fernando Llanos i Fernando Yáñez de la Almeida la pintura d'un nou retaule (SANCHIS Y SIVERA, José: *La catedral de Valencia...*, p. 92; cf. BENITO DOMÉNECH, Fernando / GALDÓN, José Luis: *Vicente Macip (h.1475-1550)*. València, Generalitat Valenciana, 1997, p. 74).

²² *Vid.* [PALACIOS, Josep, transcriptor]: *Poesia religiosa del segle XVI, I, II i III*. [València, Societat Bibliogràfica Valenciana], 1975, 1976, 1977.

²³ Quant a la poesia cortesana de la setzena centúria *vid.* SIVERA, Josep Lluís: *Història de la literatura valenciana*. València, Edicions Alfons el Magnànim, IVEI, 1995, pp. 203-216.

es convertiren en un exemple manifest de la coincidència i unificació en una forma d'expressió col·lectiva de tres vessants culturals: imatge religiosa, poesia i música. És precisament en aquesta coincidència on rau actualment la importància i significació d'aquestes composicions i llurs estampacions, per tal com permeten analitzar i conèixer el valor i el significat de aquestes tres expressions artístiques fonamentals en la nostra cultura.

És aquesta finalitat del present article. Es dedica a l'anàlisi d'aquestes formes d'expressió artística referides a la Mare de Déu de l'Olivar d'Alaquàs, materialitzades al full dels *Gozos a Nuestra Señora del Olivar, que está en su convento de Alaquás*, el qual va estar replegat per Marc Antoni d'Orellana al recull titulat *Gozos de Nuestra Señora con varias invocaciones* que es conserva actualment a la Biblioteca General i Històrica de la Universitat de València.²⁴

1. DATACIÓ DE L'ESTAMPACIÓ

Encara que el full no duu peu d'impremta, cosa molt freqüent en aquestes estampacions, les característiques tipogràfiques –s alta, signe &c. per tal d'abreujar els versos del retronx, l'*oratio* final sense diferenciar en lletra cursiva– i ortogràfiques –accents greus en les paruales agudes, pervivència de la ç i de z seguida de e i i, profusió de majúscules– del text, la seua disposició en dues columnes i la tipologia de les sanefes, constituïdes per un únic disseny repetit fins a abastar tot el perímetre del full, permeten datar-lo entorn els anys centrals del XVIIIè segle o, fins i tot, en la primera mitat d'aquella centúria.

En aquell moment encara no s'havia produït la gran proliferació de fulls de *goigs*, la qual arribà a partir de la segona mitat d'aquella centúria. En foren

²⁴ *GOZOS A NUESTRA SEÑORA DEL OLIVAR, QUE ESTÁ EN SU / Convento de Alaquás* [Gravat xilogràfic de la Mare de Déu de l'Olivar, situada damunt una olivera. A la part de baix i a l'esquerra hi a un fidel agenollat i a la dreta una campana. El gravat flanquejat per sengles florers] [Text a dues columnes, *oratio* final en llatí] [s. II., s. i., s. a.]. Universitat de València, Biblioteca General i Històrica, [ORELLANA, Marcos Antonio de]: *Gozos de Nuestra Señora...*, f. 267 (numeració en grafit núm. 247).

Per a una descripció i anàlisi general dels continguts del referit recull i els de tota la col·lecció de *goigs* de la Universitat de València *vid.* GOMIS CORELL, Joan Carles: «Els gojos de la Vall d'Albaida conservats en la col·lecció de la Universitat de València. La seua pervivència actual». *Almaig, Estudis i documents*, XIV, Ontinyent, Asociación Fiestas de la Purísima, 1988.

Cf. SANCHIS Y SIVERA, José: *Nomenclator geográfico-eclesiástico de los pueblos de la diócesis de Valencia*. Valencia, 1922 [Valencia, Librerías París-Valencia, 1980], p. 20.

GOZOS A NUESTRA SEÑORA DEL OLIVAR, QUE ESTÁ EN SU
Convento de Alaquás.

LVZ, y Estrella de la Mar,
Sois Maris, Luna hermosa:
Nardo, Lirio, Ciprés, Rosa,
y Virgen del Olivar.
Vuestros Nombres son Señora,
dntos, tan varios, y raros,
que ignora como llamaros,
quien vuestro favor implora:
Dios os hizo singular,
y sois por virtud copiosa;
Nardo, Lirio, Ciprés, Rosa, &c.
Fuente, y poço de agua clara,
os dicen por excelencia,
an Santa por la Obediencia
quanto en hermosura rara:
Del Paracieto sin par
sois Maria dulce Esposa;
Nardo, Lirio, Ciprés, Rosa, &c.
Tambien mostraros quisisteis
à este Pueblo venturoso,
al pie de vn Olivo hermoso,
à quien comparada fuisteis.
Queriendo significar,
que sois la O liva piadosa;
Nardo, Lirio, Ciprés, Rosa, &c.
Fuisteis luego traslada
desde Alaquás à Valencia,
y haziendo la noche ausencia
no aceptasteis la posada:
Solo os pudieron hallar
donde estais oy muy gustosa;
Nardo, Lirio, Ciprés, Rosa, &c.

De las ausencias que hazeis,
baltantes indicios dai,
pues llena de agua llevais,
quando al Altar bolveis:
Mostrando que sois del Mar
Norte en noche tenebrosa;
Nardo, Lirio, Ciprés, Rosa, &c.
A la muger afligida,
que en el porto peligroso
à vuestro Olivar precioso
acude con fé crecida:
Siempre soleis remediar
en la hora trabajosa;
Nardo, Lirio, Ciprés, Rosa, &c.
El enfermo, que acosado
de qualquier grave dolor,
implora vuestro favor,
luego se siente aliviado:
Por Vos le viene à dexar
la enfermedad mas penosa;
Nardo, Lirio, Ciprés, Rosa, &c.
De las lamparas, Señora,
que os alumbran noche, y dia
quien por el azeite embia,
luego al instante mejora:
Donde el manto llega à entrar,
la enfermedad no reposa;
Nardo, Lirio, Ciprés, Rosa, &c.
Dadnos gracia singular,
Vos que entodo sois graciosa,
Nardo, Lirio, Ciprés, Rosa,
y Virgen del Olivar,

t. Ora pro nobis Sancta Dei Genitrix. OREMVS. V. P. digni efficiamur, &c.
Amulis tuis quæsumus Domine Cœlesti gratia munus impertire, vt quibus
Beate Virginis partus extetit salutis exordiu Nativitatis eius votiva com-
memoratio pacis tribuat incrementum. Per Christum Dominu nostrum Amen.

Full dels Gozos a Nuestra Señora del Olivar, que está en su convento de Alaquás, estampats a la ciutat de València, primera mitat de la divuitena centúria.

dos, els motius: devocionals –defensa de la religiositat barroca enfront les noves idees racionalistes–,²⁵ i tecnològics, perquè, a més de la disponibilitat de paper abundant, les impremtes incorporaren avanços tecnològics que permeteren fer estampacions a un ritme pràcticament industrial, abaratint-ne considerablement els preus de venda.²⁶ També fou necessari un condicionant sociològic: que les classes populars en sentit ample atenyeren un cert hàbit de lectura, cosa que ocorregué a finals d'aquella centúria amb l'aparició dels diaris, concretament a València el 1790 amb el *Diario de Valencia*.²⁷

2. LA IMATGE

Si en l'actualitat el valor dels fulls de *goigs* és essencialment artístic, literari i documental per a l'estudi i la investigació, en origen tenien una significació religiosa: servien per a promoure els dogmes i les pràctiques religioses i, fonamentalment, eren estampes devocionals d'ús privat, ja que contenien una oració, el text dels *goigs*, i sobretot la reproducció de la imatge sagrada a la qual estaven dedicats.²⁸

Com l'efectivitat intercessora i propiciadora era d'una imatge particular i no pas de la seua invocació,²⁹ s'imposà, com ocorregué també en la pintura, la necessitat de reproduir-hi puntualment dites imatges, la qual cosa, en donar poc de marge als artífex per a lluir aptituds narratives i compositives, provocà l'estereotipació de les representacions. Açò encara fou més accentuat als gravats destinats als fulls de *goigs*. En primer lloc, perquè els artífex hi dedicats, en tant que aquelles estampacions perseguïen bàsicament la divulgació popular, no pertanyien als cercles de l'art cult. En segon perquè, entre uns fidels la majoria dels quals eren analfabets, la imatge era l'element més significatiu, principalment per la seua càrrega piadosa. Aquesta circumstància dificultava que la imatge fóra alterada en la forma tradicional d'ésser representada, però també perquè en permetia la identificació.

²⁵ Vid. ARANA, Juan: *Las raíces ilustradas del conflicto entre fe y razón*. Madrid, Encuentro, 1999; VOVELLE, Michel i altres: *El hombre de la Ilustración*. Madrid, Alianza, 1995, pp. 360-394.

²⁶ Vid. BLASCO, Ricard: «Síntesi de la impremta valenciana», *La impremta valenciana*. València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, 1990, pp. 73 i ss.

²⁷ Vid. BLASCO, Ricard: *La prensa del País Valencia, 1790-1983, volum I. Materiales per al seu estudi*. [València], Institució Alfons el Magnànim / Diputació Provincial de Valencia, 1983.

²⁸ Vid. PORTÚS, Javier / VEGA, Jesús: *La estampa religiosa en la España del Antiguo Régimen*. Madrid, Fundación Universitaria Española, 1998, pp. 213-261.

²⁹ Cf. FREEDBERG, David: *El poder de las imágenes*. Madrid, Cátedra, 1992.

Per tant, les xilografies que encapçalen el fulls de *goigs* són, en el cas d'imatges marianes i cristològiques –no així les de sants, perquè llur iconografia és general–, una transcripció al gravat d'imatges de bult redó, situades sobre una peanya i emmarcades per cortinatges o un arc, com si estiguessen situades en llur altar. En uns altres casos, la imatge s'inscriu en l'escena de la troballa o aparició miraculosa que en justifica la invocació, confluint en un mateix espai l'univers sobrenatural i l'esdeveniment terrenal, representacions que tenen unes manifestes arrels medievals derivades de les composicions dels personatges sagrats on estan presents els donants. Així ocorre en aquesta representació de la Mare de Déu de l'Olivar, en la qual se'ns mostra la troballa de la imatge per un llaurador als peus d'una olivera davall una campana.

Sempre es respectaren, però, la iconografia i els signes definidors de la imatge. Les representacions i els trets iconogràfics arribaren a ésser tan estereotipats que en alguns fulls de *goigs* dedicats a imatges i invocacions diferents, però amb una iconografia semblant, es feren servir xilografies pràcticament iguals. Així ocorre en unes estampacions dels *goigs* de la Mare de Déu del Do d'Alfàfar i de la Salut de Xirivella, la troballa de les imatges de les quals fa referència als mateixos objectes –una campana i una pila– esdevinguts, per tant, atributs iconogràfics.³⁰

³⁰ *GOZOS A NUESTRA SEÑORA DEL DON, VENERADA EN EL LUGAR DE ALFAFAR* [Gravat de la Mare de Déu amb el Jesuït. El gravat flanquejat per sengles florers] [Text a dues columnes, *oratio* final en llatí] [A la fi] En València: Por Joseph García, Plaza de Calatrava [s. a.: 1725-1765]

València, Universitat de València, Biblioteca General i Històrica, [ORELLANA, Marcos Antonio de]: *Gozos de Nuestra Señora...*, f. núm. 335 (numeració en grafit núm. 247 / numeració en tinta negra núm. 172).

GOZOS A NUESTRA SEÑORA DEL DON, VENERADA EN EL LUGAR DE ALFAFAR [Gravat xilogràfic de la Mare de Déu amb el Jesuït. El gravat flanquejat per sengles florers] [Text a dues columnes, *oratio* final en llatí] [A la fi] En València: Por Onofre García, Plaza de Calatrava [s. a.: 1767-1790]

València, Universitat de València, Biblioteca General i Històrica, [ORELLANA, Marcos Antonio de]: *Gozos de Nuestra Señora...*, f. núm. 341 (numeració en grafit núm. 320)

GOZOS A NUESTRA SEÑORA VIRGEN, Y MADRE DE LA SALUD, / del Lugar de Chirivella. [Gravat de la Mare de Déu amb el Jesuït. El gravat flanquejat per sengles florers a una única gran flor cadascun] [Text a tres columnes, *oratio* final en llatí] [A la fi] En València: por la Viuda de Juan González, al Molino de la Rovella, año 1762

València, Universitat de València, Biblioteca General i Històrica, [ORELLANA, Marcos Antonio de]: *Gozos de Nuestra Señora...*, f. núm. 335 (numeració en grafit núm. 170)

GOZOS A NUESTRA SEÑORA DE LA SALUD, / que se venera en el Lugar de Chirivella. [Gravat xilogràfic de la Mare de Déu amb el Jesuït. El gravat flanquejat per sengles florers] [Text a tres columnes, *oratio* final en llatí] [s. II., s. i., s. a.]

València, Universitat de València, Biblioteca General i Històrica, [ORELLANA, Marcos Antonio de]: *Gozos de Nuestra Señora...*, f. núm. 107 (numeració en grafit núm. 86 / numeració en tinta negra núm. 279).

GOZOS A N. Sra. DEL DON . VENERADA EN EL LUGAR DE ALFASAR.

Pues que de los pecadores
Madre, y Protectora sois;
favoreced al que os llama,
Virgen Maria del Don.

En las entrañas piadosas
de la tierra fuisteis Vos
mucho tiempo sepultada,
y así Morenita sois:
Y pues aunque sois Morena,
sois mas hermosa que el Sol;
favoreced, &c.

Debaxo de una Campana
tirada estavais Vos,
y la Pila Baptismal
lichoso fuelo os sirvió:
¿ pues de toda la gracia
è os debe à Vos la invencion;
favoreced, &c.

Quando el Invicto Rey Jayme
Valencia rescató;
prosiguiendo su Conquista,
en Alfasar os halló:
¿ pues aqui su cuidado
este Templo os fabricó;
favoreced, &c.

Por aquesta accion el Rey,
premiado de Vos quedó,
pues lo restante del Reyno
con vuestra ayuda gano:

Oratio pro nobis Sancta Dei Genitrix.

Concede nos famulos tuos, quæsumus Domine Deus, perpetua mentis, & corporis sanitate gaudere, & gloriosa Beatæ Mariæ semper Virginis intercessionem à presententi liberari tristitia, & æterna perfrui lætitia. Per Christum Dominum, &c.

En Valencia: Por Joseph Garcia. Plaza de Calatrava.

Y pues que tanto premiafles
al que os pidió este favor;
favoreced, &c.

Este Lugar venturoso
por Patrona os mereció,
y Abogada, pues su amparo,
y su defensa sois Vos:
Y pues humildemente todos
por Madre os invocan oy;
favoreced, &c.

El Termino de Alfasar
deve à vuestra intercession,
que en la mayor tempestad
la piedra no le dañó:
Y esto es porque nosotros
conozcamos vuestro amor;
favoreced, &c.

Muchos milagros hazeis,
y esto no lo diga yo,
que es Señora vuestro cuello
el testimonio mejor:
Pues con la señal que tiene,
dice lo que sucedió;
favoreced al que os llama,
Virgen Maria del Don.

Señora, si el ser piadosa
es vuestro mayor blason;
favoreced al que os llama,
Virgen Maria del Don.

OREMUS.

Ut digni efficiamur, &c.

GOZOS A NUESTRA SEÑORA VIRGEN, Y MDRE DE LA SALUD,
del Lugar de Chirivella.

DEl alma fois la alegría,
de Dios la hermosa Azucena,
ò Virgen de Gracia llena,
Madre de Salud Maria.

Zatza ós miro, y sin espinas,
que hazeis nuestro sitio hermofo,
y con tus prendas frondofo
lleno de Rosas muy finas:
Sois el gozo en nuestra pena,
Sacro Erario; Luz, y Guia;
ò Virgen, &c.

Sois bien nuestro, y medicina,
de aguas vivas pozo, y fuente,
Cielo, y Aurora luciente,
y de Salud la Piscina:
Quien nos alcanza, y perdona
luces de un eterno dia;
ò Virgen, &c.

Seis Alfahareros oyeron;
al tiempo de alzar à Dios,
de una Campana la voz
baxo la tierra, que abrieron:
Do os hallaron, por reseña
quereis ser nuestra à porfia;
ò Virgen, &c.

Uno de ellos que ambicioso,
otro tesoro queria,
queddò sin la luz del dia:

pero despues que lloroso
tuvo de su culpa pena,
la cobró con alegría;
ò Virgen, &c.

Al que en mortal accidente
se halla, y con fee os imboca,
si oye tu Campana toca,
le es sefial muy evidente
de salud; y à Vos ordena
gracias por la mejoría;
ò Virgen, &c.

Que hazeis milagro, es sefial
el tocar vuestra Campana,
sin accion alguna humana,
por libratnos de algun mal:
Bien con gozo así encadena
Dios por vos, y cada dia;
ò Virgen, &c.

Sois Madre en toda afliccion
aun del que està allà en Sevilla,
do obraste una maravilla
con quien ós tuvo aficion:
Con que todo mal serena
vuestra bondad la mas pia;
ò Virgen, &c.

La lluvia, y serenidad
por Vos, de Dios conseguimos,
y nos days lo que pedimos,

segun la necesidad:
De qualquiera tempestad
nos librais con valentia;
ò Virgen, &c.

Si en las congoxas del parto
alguna Muger os llama,
el fon de vuestra Campana
la libra de pena; y llanto:
Para qualquier accidente
fois perfecta medicina;
ò Virgen, &c.

Preñada espiga gozais
en Belen divino grano,
y aora por vuestra mano
à Chiribella le dais:
De bienes eternos venà
fois para el que en vos confia;
ò Virgen, &c.

En este templo os adora
con fee, y amor Chiribella,
siendo vos, ò Virgen bella!
su tutela, y protectora:
De ti esperamos la estrena
de la luz que à Dios nos guia;
ò Virgen, &c.

Del alma fois la alegría,
de Dios la hermosa Azucena;
ò Virgen, &c.

V. Ora pro nobis Sancta Dei Genetrix.

Ut digni efficiamur, Ors.

OREMUS.

Concede nos famulos tuos, quesumus Domine Deus, perpetua mentis, & corporis sanitate gaudere, & gloriosa B. Mariæ semper Virginis, intercessionem à presenti liberari tristitia, & æterna perfrui læticia. Per Christum. &c.

En Valencia: por la Viuda de Juan Gonzalez, al Molino de la Rovella, año 1762.

GOZOS A NUESTRA SEÑORA DE LA SALUD,
que se venera en el Lugar de Chirivella.

Del alma sois la alegría,
de Dios la hermosa Azucena,
ò Virgen de Gracia llena,
Madre de SALUD MARIA.
Zarza os miro, y sin espinas,
que haceis nuestro sitio hermoso,
y con tus prendas frondoso
lleno de Rosas muy finas:
Sois el gozo en nuestra pena,
Sacro Erario, Luz, y Guia;
ò Virgen, &c.
Sois bien nuestro, y medicina,
de aguas vivas Pozo, y Fuente,
Cielo, y Aurora luciente,
y de Salud la Piscina:
Quien nos alcanza, y perdona
luzes de un eterno dia;
ò Virgen, &c.
Seis Alfahareros oyeron,
al tiempo de alzar à Dios,
de una Campana la voz
baxo la tierra que abrieron:
Do os hallaron, por reseña
queréis ser nuestra á porfia;
ò Virgen, &c.
Uno de ellos, que ambicioso,
otro tesoro queria,
quedó sin la luz del dia:

Pero despues que lloroso
tuvo de su culpa pena,
la cobró con alegría;
ò Virgen, &c.
Al que en mortal accidente
se halla, y con Fè os invoca,
si oye tu Campana toca,
le es señal muy evidente
de salud, y à Vos ordena
gracias por la mejoría;
ò Virgen, &c.
Que haceis milagro, es señal
el tocar vuestra Campana,
sin accion alguna humana,
por librarnos de algun mal:
Bien con gozo así encadena
Dios por Vos, y cada dia;
ò Virgen, &c.
Sois Madre en toda afliccion
aun del que está allà en Sevilla,
do obraste una maravilla
con quien os tuvo aficion:
Conque todo mal serena
vuestra bondad la mas pia;
ò Virgen, &c.
La lluvia, y serenidad
por Vos, de Dios conseguimos,
y nos dáis lo que pedimos,

segun la necesidad:
De qualquiera tempestad
nos librais con valentia;
ò Virgen, &c.
Si en las congojas del Parto
aiguna Muger os llama,
el són de vuestra Campana
la libra de pena, y llanto:
Para qualquier accidente
sois perfecta medicina;
ò Virgen, &c.
Prenada espiga gozais
en Belèn divino grano,
y ahora por vuestra mano
à Chirivella le dáis:
De bienes eternos vena
sois para el que en Vos confia;
ò Virgen, &c.
En este Templo os adora
con Fè, y amor Chirivella,
siendo Vos, ó Virgen bella
su Tutela, y Protectora:
De ti esperamos la estrena
de la luz que à Dios nos guia;
ò Virgen, &c.
Del alma sois la alegría,
de Dios la hermosa Azucena;
ò Virgen de Gracia llena, &c.

ñ. Ora pro nobis Sancta Dei Genitrix.

ORÉMUS.

ñ. Ut digni efficiamur, &c.

Concede nos famulos tuos quzsumus Domine Deus, perpetus mentis, & corporis sanitate gaudere, & gloriosa Beatz Mariz semper Virginis intercessionè, à præsentì liberarj tristitia, & aeterna perfrui lætitia. Per Christum Dominum, &c.

Full dels Gozos a Nuestra Señora de la Salud, que se venera en el lugar de Chirivella, ben probablement estampats a València, també a la impremta de la viuda de Joan González.

També influí, com ocorregué a la resta d'arts representatives, el control exercit pel Sant Ofici a través del *veedor*, encarregat d'examinar les obres d'art i de vetllar-ne per la correcció iconogràfica i representativa, de manera que l'estabilitat iconogràfica –de vegades fins i tot estilística– de les representacions es mantingué constant fins a ben entrada la dinovena centúria.³¹

Per consegüent, les xilografies destinades als fulls de *goigs* formaren part dels repertoris d'impremta i, generalment, en desconeixem els autors.³² En ocasions, a través a la impremta que estampà els fulls, poden atribuir-se a algun artífex concret. Així ocorre, per exemple, en el repertori de la impremta de Blai Bellver de Xàtiva, per a la qual treballaria Manuel Bellver, germà de Blai.³³ Només en contats casos, com ara el gravat de la Mare de Déu de Vallivana que encapçala el full dels *Gozos a Nuestra Señora de Vallivana, venerada en la Villa de Picacent*,³⁴ estan signats pel seu autor, F[rancisc]o(?) Grau, probablement l'artista de Torrent de qui dona notícies Vicente Boix.³⁵

Cal considerar, a més, que en l'època de l'estampació del full dels *goigs* de la Mare de Déu de l'Olivar, les tècniques del gravat a València eren prou retardàries, i les imatges mantenien, com pot comprovar-se en aquest full, algunes reialles medievals: la frontalitat de les figures i la inexpressivitat dels rostres, el primitivisme de la representació del volum i de l'espai, i la desproporció de l'orant en relació amb la imatge sacra. Tanmateix, aquesta desproporció, la riquesa del mantell i fins i tot el resplendor que envolta la Verge i el Jesuset uneixen la sumptuositat del cult religiós barroc amb la realitat humana i la humilitat dels fidels, representats genèricament pel llaurador agenollat davant la imatge.

³¹ Cf. VECCHI, A.: *Il culto delle immagini nelle stampe popolari*. Firenze, Olschki, 1968.

³² Vid. PÉREZ CONTEL, Rafael: *Imatgeria popular a València. Gravats en fusta i metall. Estampes religioses. Gojos. Auques. Al-leluies i il·lustracions*. València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, 1989, pp. 157-195, 274-281.

³³ Vid. BOIX, M. / PALACIOS, J.: *Materials xilogràfics de la impremta de Blai Bellver a Xàtiva. Segle XIX*. Xàtiva, Associació d'Amics de la Costera, 1980.

³⁴ *GOZOS A NUESTRA SEÑORA DE VALLIVANA, / venerada en la Villa de Picacent* [Gravat que representa una imatge de la Mare de Déu de peu, amb el Jesuset al braç. A la peanya: F[rancisc]o (¿) Grau. El gravat flanquejat per sengles florers] [text a tres columnes, *oratio* final en llatí] [s. ll., s. i., s. a.]

Universitat de València, Biblioteca General i Històrica, [ORELLANA, Marcos Antonio de]: *Gozos de Nuestra Señora...*, f. 356 (numeració en grafit núm. 335 / numeració en tinta negra núm. 203 / un altra numeració tatxada núm. 199)

³⁵ Boix, Vicente: *Noticias de los artistas valencianos del siglo XIX*. Valencia, Imprenta de Manuel Alufre, 1877 [Valencia, Librerías París-Valencia, 1987], p. 40.

GOZOS A NUESTRA SEÑORA DE VALLIVANA, ^{209.}
venerada en la Villa de Picacent. ^{203.}

Pues todo el bien nos dió
el cielo
en vos, Madre soberana;
sed, Virgen de Vallivana,
en toda afliccion consuelo.

.

Tesoro nunca agotado
es vuestra Imágen divina,
pues qual opulenta mina,
las dichas ha franqueado:
à favor tan extremado
corresponde amante cielo;
sed, &c.

Quando fiebre ardiente activa
à Picacent abrasaba,
por todas partes volaba
llama voraz y nociva:
à vos pidió con fe viva
la Villa alivio en su duelo;
sed, &c.

Quantos Patronos venera,
ántes procuró obligar,
deseando el apagar
con lágrimas tanta hoguera:
pero infectada la esfera,
mas iras dispara el cielo;
sed, &c.

Roma de peste oprimida,
vuestro amparo apellidó,
y en Morella os visitó,

donde halló salud y vida:
pues cada año agradecida
os acuerda su desvelo;
sed, &c.

Como sin vos no se alcanza
la salud que al vivo alienta,
sois en deshecha tormenta
áncora en vuestra esperanza:
bien en vos la confianza
se ampara de vuestro velo;
sed, &c.

Celebrando vuestro honor
en novenario lucido,
salud logra el condolido,
dispensándole el favor:
vuestra piedad superior
dexa el pais sin recelo;
sed, &c.

No solo vuestra clemencia
libró al misero postrado,
pues tambien ha preservado
al sano de tal dolencia:
goza de vuestra influencia
lo benigno nuestro suelo;
sed, &c.

Nube de fecundidad
sois, que el remedio nos fragua,
dándonos à tiempo el agua
contra la esterilidad:
gracias à vuestra piedad

os ratifica el anhelo;
sed, &c.

Con no fingido alborozo
logra el enfermo salud,
por la notable virtud
del agua de vuestro pozo:
en su cristal bebe el gozo
que apetece su desvelo;
sed, &c.

Desde tan felice hora
vuestro amparo su voz grita,
y erigiéndoos bella hermita,
vuestros cultos les mejora:
como à su Madre y Señora
os llama en su desconsuelo;
sed, &c.

Tiene su solio en Morella
vuestro sacro original,
y en Picacent el sitial
logra vuestra Imágen bella:
para todos sois estrella,
y el mas divino modelo;
sed, &c.

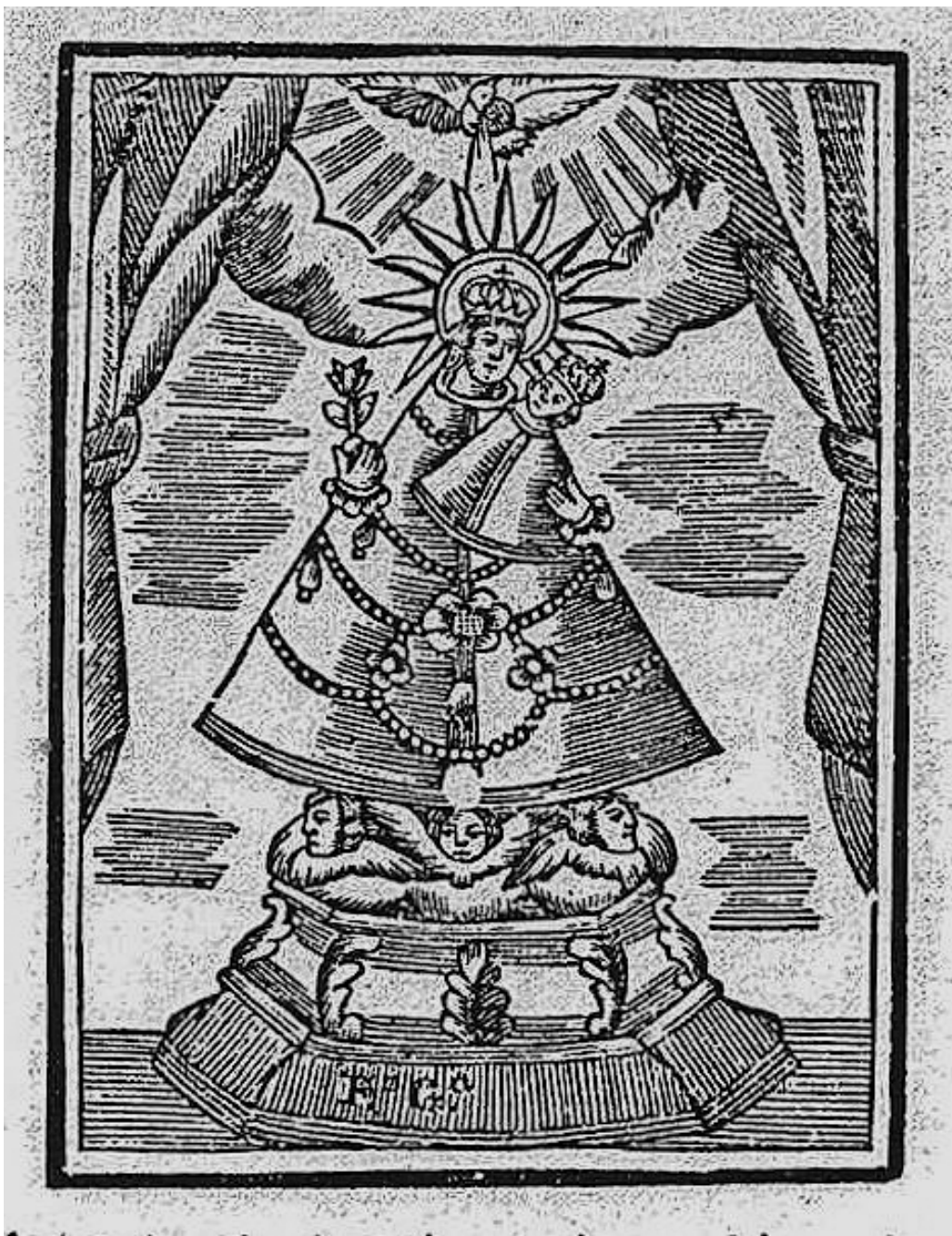
Sois, Virgen, Alva serena,
y consuelo del paciente;
sois la salud del doliente,
que su perfeccion ordena:
sois alivio en toda pena,
como gozo en todo duelo;
sed, &c.

V. Ora pro nobis Sancta Dei Genitrix.

R. Ut digni efficiamur promissionibus Christi.

OREMUS.

Concede nos famulos tuos, quasumus Domine Deus, perpetua mentis & corporis sanitate gaudere, & gloriosa Beata Mariae semper Virginis intercessione, à praesenti liberari tristitia, & aeterna perfrui laetitia. Per Christum Dominum nostrum. R. Amen.

[Francisco(?)] Grau: Nuestra Señora de Vallivana, xilografía, al full dels *Gozos a Nuestra Señora de Vallivana*, venerada en la villa de Picacent.

Quan en la segona mitat del segle XVIII començaren a funcionar les Acadèmies de Belles Arts i llurs seccions de gravat –la de l'Acadèmia de Sant Carles de València, davall la direcció de Domènec Monfort, ho va fer a partir del 1765– i alguns gravadors viatjaren a París a perfeccionar-ne les tècniques, el gravat es despreguà d'antigues recialles i entrà plenament dins els corrents europeus d'un major naturalisme, una correcta representació espacial i una major complexitat compositiva i representativa.³⁶ Les imàtgens gravades, tot i no perdre mai el caràcter popular, guanyaren en naturalitat, en correcció del dibuix i en la proliferació de detalls descriptius, fins i tot anecdòtics, la qual cosa denota un clar perfeccionament de les tècniques del gravat.

Això no obstant, tampoc no ha d'extranyar trobar representacions antigues en fulls més recents, ja que a les impremtes valencianes, des de llur començament, els tacs xilogràfics i la resta de materials gràfics i tipogràfics, es reutilitzaven constantment, passant d'unes a altres quan es venien o tancaven.³⁷ Els tacs de fusta, a més, eren molt resistents al desgast i, sobretot, cars de gravar. De consegüent, les xilografies que encapçalen aquests fulls no són un bon indicador de la data de l'estampació, si bé les més desenvolupades la faciliten.

LA POESIA

Tot i l'antiguitat de la tradició gogística en terres de llengua catalana,³⁸ i a pesar que *Los goigs de la Verge Maria beneita, Mare de Déu sacratíssima, que són los terrenals*, la composició valenciana d'aquest gènere més antiga coneguda, data de finals de la tretzena centúria o inicis de la següent,³⁹ la pròpiament valenciana assolí la configuració i difusió que manté en l'actualitat en la segona mitat del segle XVIII i per tota la centúria següent.

³⁶ GALLEGO, Antonio: *Historia del grabado en España*. Madrid, Cátedra, 1990, pp. 266-315.

Cf. CATALÀ GORGUES, Miguel-Àngel: «El grabado valenciano en la época de Rafael Esteve», en *El grabador Rafael Esteve, 1772-1847*. [Valencia], Fundación Caja de pensiones, 1986, pp. 23-36.

³⁷ Cf. OLIVER CUEVAS, Isabel: *Grabados en los libros valencianos del siglo XVI*. València, Generalitat Valenciana, Consell Valencià de Cultura, 1992, pp. 60-82, 84-93.

³⁸ Cf. DRONKE, Peter: *La lírica en la Edad Media*. Barcelona, Ariel, 1995, pp. 39-106.

³⁹ BOIX, Vicente: *Historia de la Ciudad y Reino de Valencia*, vol. I. València, D. Benito Monfort, 1845 [Valencia, Albatros Ediciones, 1988], pp. 501-504.

PASTOR FUSTER, Justo: *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días, con adiciones y enmiendas a la de D. Vicente Ximeno, tomo I, Contiene los autores hasta el año 1700*. Valencia José Ximeno, 1827 [Valencia, Librerías París-Valencia, 1980], pp. 292-293.

BLASCO, Ricard: *Goigs valencians*, pp. 6-7, 27-28, 126.

Fins aquell moment només tenien *goigs* en la llengua del país les invocacions marianes i sants de forta implantació devocional –per exemple els ja esmenats de la Mare de Déu del Roser, la dels Desemparats, sant Vicent Ferrer, sant Roc, sant Antoni, abat, entre d’altres⁴⁰ o aquelles que rebien un cult destacat a convents o monestirs –la Mare de Déu del Puig⁴¹ o la d’Aigües Vives⁴²–. Tan sols a partir de la segona mitat de la diuitena centúria en proliferà la composició –juntament amb novenes, sermons i diverses altres obres de devoció– de dedicats a totes les invocacions marianes i a tots els sants i personatges sagrats, sobretot com a lluita enfront dels atacs il·lustrats contra la sentimental i exagerada religiositat barroca.

Donada la conjuntura d’aquell període, s’abandonà el valencià com a llengua poètica – «*la llengua Valenciana, hui en dia, ni s’estima, ni usa*», es queixava, ja el 1736, Carles Ros al seu *Tratat de adages*⁴³ i només es feu servir com a tal el castellà. Els resultats són d’un baix valor literari, més encara si considerem que en alguns casos emblemàtics, com ara els *Goigs de Nostra Senyora dels Desemparats*, fins i tot es traduïren al castellà els antics i genuïns en valencià.⁴⁴

⁴⁰ Cf. GOMIS CORELL, Joan Carles: «Música, poesia i devoció: sant Vicent, màrtir, en la religiositat valenciana. Els *Gozos al ínclito mártir san Vicente*», *San Vicente mártir: servidor y testigo*. En *el XVII Centenario de su martirio*. Actas del XII Simposio de Teología Histórica (5-7 mayo 2004). Valencia, Facultad de Teología San Vicente Ferrer, 2005, pp. 653-672.

⁴¹ Vid. BOYL, Francisco: *Nuestra Señora del Puche, cámara angelical de María Santísima. Patrona de la insigne Ciudad y Reino de Valencia. Monasterio Real del orden de frailes redentores de Nuestra Señora de la Merced, fundación de los reyes de Aragón*. [Valencia], Silvestre Esparsa, 1631.

⁴² Vid. GOMIS CORELL, Joan Carles: «Els Goigs de Nostra Senyora d’Aigües Vives», *Carcaixent, Festes Patronals, 1994*, Carcaixent, Cofradía Virgen de Aguas Vivas, 1994, sense numeració de pàgines.

Cf. FOGUÉS JUAN, Francisco: *Historia y tradición de la Virgen de Aguas Vivas, patrona de Carcaixent*. [Carcaixent], Parroquia de la Asunción, [1992].

⁴³ ROS, Carles: *Tratat de Adages, y refranys valencians, y pràctica pera escriure ab perfecció la lengua valenciana*. València, 1736 [Valencia, Librerías París-Valencia, 1979], p. 11.

Cf. PRATS, Modest: «L’estat de la llengua», *Història, Política, Societa i Cultura del Paísos Catalans. Desfeta política i embranzida econòmica. Segle XVIII, volum 5*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, pp. 309-325.

⁴⁴ GOIGS DE NOSTRA SENYORA DELS DESAMPARATS (sic.) [text a dues columnes, *oratio* final en llatí] [s. ll., s. i., s. a.: València, segona mitat del segle XVIII]

Universitat de València, Biblioteca General i Històrica, [*Gozos de Santos y Santas*], full núm. 46.

Cf. BLASCO, Rafael G.: *La Virgen de los Desamparados. Historia de la sagrada imagen que con esta invocación se venera en Valencia, y relación de las fiestas celebradas con motivo de su traslación a la nueva capilla en 1667, y al solemnizar su primer centenar en 1767*. Valencia, Imprenta de José Rius, 1867 [Valencia, Librerías París-Valencia, 1979] pp. 126-128.

Diu Rafael G. Blasco (*op. cit.* p. 134) referint-se als *goigs* en castellà de la Mare de Déu dels Desemparats: los anteriores gozos son una traducción, nada poética y bastante infiel a veces, de los escritos en valenciano, excepto (sic.) las dos últimas estrofas, que son nuevas.

El text dels *goigs* de la Mare de Déu de l'Olivar s'estructura en la forma pròpia del gènere: quatre versos del *respòs* inicial, huit cobles de sis versos octosíl·labs cadascuna més els dos del *retronx* –presos dels dos darrers del *respòs*– i la *tornada* final. La rima del *respòs*, pren l'esquema creuat *abba*, seguint el model genuí de la *dansa* trobadoresca. Dit esquema és també el de la primera i segona bases quaternàries de les cobles, mantenint-ne així una regularitat constant: *cddcabba*.

Ben segurament, la composició d'aquests *goigs* seria coetània de l'estampació. Llurs continguts argumentals són els propis del moment: se centren en la llegenda de la troballa i en els miracles i favors perpetrats per la intercessió de la Mare de Déu de l'Olivar, com fa també el *Romance de la Virgen del Olivar*,⁴⁵ potser de la mateixa època. S'incriuen dins un corrent literari plenament divuitesc, en el qual una gran quantitat de relats, alguns d'influència castellana, de vides de sants i d'invençions d'imàtgens, seguits normalment de la novena i dels *goigs*, invairen la literatura catalana i valenciana, substituïnt fins i tot les devocions més tradicionals. No és, però, el cas que ens ocupa, ja que la Mare de Déu de l'Olivar és una invocació pròpia d'Alaquàs que la tradició remunta fins al 1300.⁴⁶

Igualment, el caràcter del llenguatge i de l'estil revelen la pervivència de l'ampulositat i l'efectisme de l'oratoria barroca, emprant "un castellà tan buit com grandiloqüent" –en expressió d'Antoni Comas–⁴⁷. Una bona mostra en són els versos del *retronx* o la primera cobla:

«Vuestros nombres son, Señora,
tantos, tan varios y raros,
que ignora como llamaros
quien vuestro favor implora.
Dios os hizo singular
y sois de virtud modelo.
Nardo, lirio, ciprés, rosa
y Virgen del Olivar».

⁴⁵ OLLER BENLLOCH, M[aria] Teresa: *Cançons narratives valencianes*. València, Lo Rat Penat, 2000, pp. 142-143.

⁴⁶ CASABÁN, Timoteo: *Breve descripción histórica religiosa de la villa de Alacuás con novena y gozos a la Virgen del Olivar*. Alaquàs, Clavarios de la Mare de Déu de l'Olivar, 1995, pp. 12-19.

⁴⁷ Cf. DE RIQUER, Martí / COMAS, Antoni / MOLAS, Joaquim: *op. cit.*, Volum VI, p. 213.

Açò produí una poesia decadent, inadequada intel·lectualment segons els gust il·lustrat, però molt més sentida que no pas la freda poesia classicista. Si, a més, s'usaven els models conreats per la tradició, l'efectivitat del missatge estava garantida.

El text més antic que coneixem a hores d'ara dels *goigs* a la Mare de Déu de l'Olivar és el de l'estampació que estem analitzant. No ens consta que es conserve a Alaquàs cap full de la present estampació, sinó que hi han pervinut en les successives edicions de la *Breve descripción histórica religiosa de la villa de Alacuás con novena y gozos a la Virgen del Olivar* que compongué Timoteu Casaban el 1898.⁴⁸

LA MÚSICA

En el els *goigs*, la música és l'element que transforma l'objecte material –el full imprès– en un acte ritual col·lectiu i assembleari, ja que la melodia, en permetre la participació comunal en l'acte de pregar i lloar un personatge sagrat, dóna la vertadera significació religiosa a unes formes artístiques i, per consegüent, els infon significat ple.

Ara bé, per parlar de la música dels *goigs* cal, primer de tot, fer una matissació. Vertaderament els *goigs* com a gènere i vehicle d'expressió col·lectiva unifiquen, com hem afirmat des d'un principi, els tres vessants artístics referits. Però els fulls només en transmeten dues, la imatge i el text, mentre que la melodia sempre ha quedat fiada a la memòria dels intèrprets.⁴⁹ A ells ha calgut acudir per tal d'enregistrar-la i transcriure-la en notació actual.

Aquests *goigs* continuen cantant-se actualment a Alaquàs. Fan servir la melodia de la pàgina següent.

Es tracta d'una melodia harmonicotonal de composició moderna, en to major –ací ha estat transcrita en Do major–, amb unes modulacions intratonals cap a la subdominant en la cobla. Té una estructura de desenrotllament melòdic ampla, la qual presenta incisos diferents per al respòs i per a la cobla, respectivament a l'esquema analític ABAB'CDEFGBAB' [...] ABAB'.

⁴⁸ CASABÁN, Timoteo: *Breve descripción...*, pp. 38-40

⁴⁹ Cf. BURKE, Peter: *La cultura popular en la Europa Moderna*. Madrid, Alianza, 1978, pp. 145-176.

! = 92-96
 LUZ Y ES-TRE-LLA DE LA MAR SOÍS, MA-RÍ-A, LU-NA HER-MO-SA, NAR-DO,
 LI-RIÓ, CI-PRES, RO-SA Y VIR-GEN DEL O-LI-VAR. VUES-TROS
 NOM-BRES SON SE-ÑO-RA TAN-TOS, TAN VA-RIOS Y RA-ROS, QUE IG-NO-
 RÁ CO-MO LLA-MA-RÓS QUIEN VUES-TRO FA-VOR IM-PLO-RA, DIOS OS
 HI-ZO SIN-GU-LAR Y SOÍS POR VIR-TUD CO-PIO-SA. NAR-DO...

S'allunya així de l'estructura més pròpiament tradicional de les melodies gogístiques, formades per només dos o quatre incisos.⁵⁰ Té caràcter d'himne marcial, conferit sobretot pel ritme de corxera amb puntet i semicorxera. A pesar de tot, és una tonada melòdicament i rítmica simple, dins l'esperit de les melodies populars, permetent-ne així un aprenetatge i una reproducció fàcils i espontànies. En diverses altres ocasions, però, les composicions gogístiques dels segles XVIII i XIX adoptaren melodies preexistents, la qual cosa ha permès, donada llur vitalitat en la tradició valenciana, que hagen arribat fins a hui tota una sèrie de melodies de procedència medieval, possibilitant-nos l'apropament a una realitat sonora pretèrita a través de composicions encara vives.

⁵⁰ Vid. GOMIS CORELL, Joan Carles: *Els gojos en la tradició musical valenciana i la seua presència en Aldaia*, Aldaia, Associació de Música Tradicional d'Aldaia, 1997, pp. 23-37; GOMIS CORELL, Joan Carles: «Una estructura culta para un género tradicional: los gozos de Joan Baptista Comes. Su influencia en la tradición musical valenciana», *Actas del IV Congreso de la Sociedad Ibérica de Etnomusicología, Granada 9-12 de julio 1998*, [Granada], Sociedad Ibérica de Etnomusicología, pp. 171-195.

CONCLUSIONS

L'estudi i l'anàlisi detallat del full dels *goigs* de la Mare de Déu de l'Olivar d'Alaquàs permet comprovar que aquestes composicions no són simples cançons devocionals sense més transcendència que la lloança ingènua dels diversos personatges sagrats per part de les classes populars, ni llurs estampacions unes reproduccions que, degut a la pobresa matèrica, freturen de valor. Com ha quedat provat, els factors devocionals, econòmics, tecnològics – culturals, en definitiva– de la societat que els produí, els condicionà segons la conjuntura de cada moment històric. A la vegada, ells també condicionaren aquella societat, ja que foren un vehicle per a, en uns moments, assentar i, en un altres, mantindre determinades actituds i pràctiques devocionals, alhora que contribuirán a la difusió de tota una sèrie de creences i contalles més o menys ajustades a una realitat històrica que, en definitiva, formen part del substrat cultural valencià.

Són, per consegüent, obres d'art. Com a tals, estableixen una relació recíproca entre llurs valors culturals i els de la societat que les generà. És a dir, com a obra d'art són una expressió cultural i, al mateix temps, cultura. Per tant, cal traspasar concepcions limitades que restringeixen els estudis i la categoria mateixa d'art i d'Història de l'art i ampliar-les vers un concepte que valore i interelacione qualsevol expressió mental de l'home com a ésser pensant amb les condicions i circumstàncies culturals de cada moment, entenent per cultura l'estil de vida total i socialment assolit d'un grup de persones que inclou els modes codificats i recurrents de pensar, sentir i actuar.⁵¹ Per tant, els estudis d'Història de l'art no poden ser mai excloents amb pretextos infundats i conjunturals que tenen com a motivació interessos aliens al propi art.

Imatge, literatura, música, religió, religiositat, desenvolupament tecnològic, etc., tot és cultura. Com a tal, objecte d'interés, valoració i estudi per part de l'historiador de l'art conscient que pretenga anar més enllà de les catalogacions rutinàries. I en els *goigs*, l'home fa servir la imatge, la paraula i la música, tres expressions vinculades amb els sentits de la vista i l'oïda, aquells que des dels orígens de la nostra cultura s'han considerats essencials per al coneixement.

Tot açò i llur significació com a retrobament de les nostres arrels –principalment quan són *goigs* antics en valencià– fan necessaris el recull i l'anàlisi de les referides composicions en totes llurs vesants, avançant així en els estudis artístics i alhora contribuint a la conservació del patrimoni cultural valencià.

⁵¹ Cf. HARRIS, Marvin: *Introducción a la antropología general*. Madrid, Alianza, 1991, pp. 145-160.